

شناسایی یکی از کاتبان «بیاض تاج‌الدین احمد وزیر»

علی نویدی ملاطی*

در شماره پیشین نامه بهارستان (۱۳۸۶-۱۳۸۷، دفتر ۱۳-۱۴: ۳۴۷-۳۶۸) مقاله‌ای از مرحوم نذیر احمد درباره بیاض تاج‌الدین احمد وزیر تحت عنوان «بیاض تاج‌الدین احمد وزیر [مورخ ۷۸۲ ق]» با ترجمه سید حسن عباس به چاپ رسیده بود. در مقاله یاد شده تلاش درخوری برای اشاره اجمالی به مطالب مندرج در بیاض به همراه ذکر نام مؤلف، کاتب و تاریخ کتابت یادگارنگاشته‌ها صورت گرفته و در برخی موارد، به پریشانی ترتیب صفحات بیاض در نسخه عکسی نیز اشاره شده بود. بر این اساس و در ادامه شناسایی تدریجی دانشمندان مذکور در بیاض، نگارنده در صدد برآمد تا به معرفی کاتب دانشمندی که انتخاب وی در بخش انتهایی بیاض دیده می‌شود (ص ۸۹۴-۹۲۲) پردازد. در سال‌های ۷۸۰ تا ۷۸۲ ق تاج‌الدین احمد وزیر دانشمندان هم‌عصر خود را در شیراز جهت نگارش مطالبی در بیاضی - که بعدها به بیاض تاج‌الدین احمد وزیر مشهور شد - فرا خواند. بیشتر این عالمان به دعوت وی پاسخ گفتند و بیش از هفتاد نفر مطالبی را به خط خود در این بیاض به یادگار گذاشتند. از جمله نگارندگان بیاض که گویا بعد از ترجمه ربیع الأبرار محمود بن عمر الزمخشری (د ۵۳۸ ق) شهرتی به هم رسانیده بود، عالمی بود به نام صوفی سمرقندی که در دوره حکومت شاه شجاع (۷۶۰-۷۸۶ ق) بر شیراز، در این شهر سکونت داشته است. محمد بن احمد بن محمد الصوفی السمرقندی از جمله دانشمندان صوفی مسلک گمنامی است که تقریباً در هیچ‌کدام از منابع تاریخی قرن هشتم و قرون بعد اشاره‌ای به نام و نشان وی دیده نمی‌شود. در واقع هیچ‌گونه اطلاعی از تاریخ تولد و وفات، زندگی و احیاناً ارتباط وی با دانشمندان هم‌عصر وی تا کنون به دست نیامده و تنها از طریق آثار به جای مانده از وی می‌توان درباره‌اش اظهار نظر کرد. تنها اطلاعی که از خانواده صوفی سمرقندی به دست آمده، مربوط به فرزند اوست که نامش در انجامة نسخه‌ای از تاریخ جهانگشای جوینی^۲ به عنوان کاتب آمده است:

تمت الكتاب الموسوم بتاریخ جهانگشای جونی (کذا) بعون الله تعالی و حسن توفیقه، و الحمد لله حق حمده و الصلوة و السلام علی سیدنا محمد لا نبی بعده فی سادس عشر شوال سنة احدى و اربعین و ثمانمائه علی ید العبد الحقیر الفقیر ابواسحاق بن محمد بن احمد الصوفی السمرقندی اصلح الله شأنه

بر صاحب این کتاب یا رب درهای مراد جمله بگشای

بر کاتب و هرکه خواند این را رحمت کن و راه راست بنمای

آمین یا ارحم الراحمین یا رب

محل کتابت اثر مشخص نیست، اما ریشار احتمال می‌دهد که این نسخه در شیراز «در کتابخانه عبدالله، نایب السلطنة فارس که از ۸۳۹ ق جانشین پدرش سلطان ابراهیم بوده تهیه شده»^۳ باشد. آنچه در مورد آثار صوفی با اطمینان می‌توان گفت این است که وی ابتدا به ترجمه ربیع الأبرار^۴ زمخشری پرداخته است، سپس به دعوت تاج‌الدین احمد پاسخ گفته و یادگارنوشتی در بیاض درج کرده و پس از این، به تألیف رساله‌ای مفرده در خصوص تعلیم دست‌یازیده است به نام مفتاح النعیم فی آداب التعلیم.^۵

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی؛ مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

۱ چاپ عکسی: به کوشش ایرج افشار و مرتضی تیموری. اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۱۳۵۳. چاپ حروفی: به کوشش علی زمانی علویجه. ج ۲. قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۱.

۲ نسخه کتابخانه ملی پاریس، تکمله فارسی، ش ۲۰۶. دسترسی به این اطلاع از رهگذر بررسی نسخه‌های موجود در مرکز نشر میراث مکتوب از سوی دوست گرامی آقای علی صفری آق‌قلعه و اطلاع به نگارنده بوده است.

۳ فرانسس ریشار. جلوه‌های هنر پارسی، ترجمه ع. روحبخشان. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۳: ۷۹.

۴ دست‌نوشته خط مترجم نسیم الربیع فی ترجمه ربیع الأبرار (مجموعه حاج سلیم آغا در کتابخانه سلیمانیه، ش ۹۰۲). این دست‌نوشته به باری خدا در شماره آینده مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۵ «مفتاح النعیم فی آداب التعلیم». تألیف محمد بن احمد الصوفی السمرقندی. به کوشش ایرج افشار. آینه میراث، س ۲ (زمستان ۱۳۸۳)، ش ۴: ۱۸۳-۱۹۶.

در اینجا انجامة دو اثر وی جهت مشخص شدن ترتیب نگارش آثار وی ذکر می‌شود:
انجامة یادگارنوشتِ صوفی در بیاض^۶:

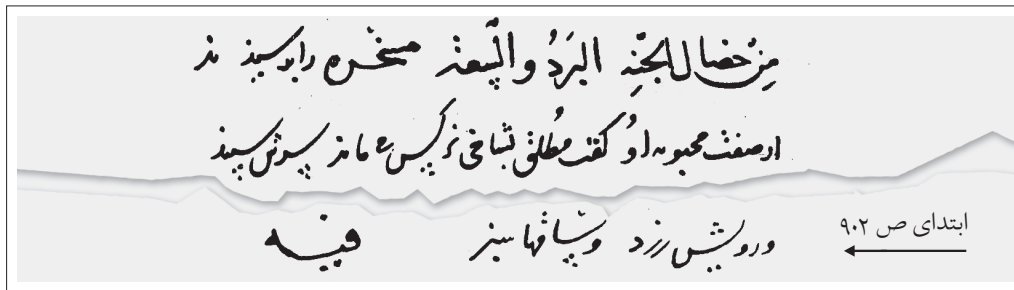
والحمد لله اولاً و آخراً، باطناً و ظاهراً، كتبه العبد الضعيف المذنب المحتاج على نعمة
ربه الغني محمد بن احمد بن محمد الصوفي السمرقندي
تاب الله عليه و رزقه ما يتمناه
في رجب المرجب سنة اثنین و ثمانین و سبعمائنه

انجامة نسیم الربیع^۷:

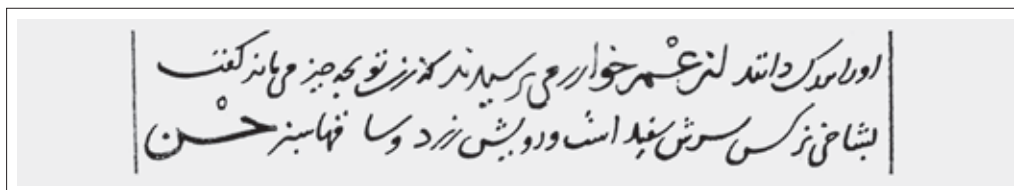
تم الكتاب
بعون الملك الوهاب في اواخر شهر جمادى الاولى لسنة احدى و ثمانین
وسبعمائنه هجرية حامداً و مصلياً و مسلماً على يد اضعف خلق الله
محمد بن احمد بن محمد الصوفي السمرقندي حامداً و
تاب الله عليه و رزقه ما يتمناه في دنياه و آخراه

مطالبی که در بیاض آمده انتخاب‌هایی است که وی از آثار گوناگون صورت داده است. برخی از انتخاب‌های عربی وی از منابعی چون عقد الفرید ابن عبدربه (د ۳۲۸ق)، التمثیل و المحاضرة ثعالبی (د ۴۲۹ق)، محاضرات الأدباء راغب اصفهانی (د ۵۰۲ق)، اخبار النساء ابن جوزی (د ۵۹۷ق)، مثل السائر ضیاء‌الدین ابوالفتح نصرالله مکنی به ابن اثیر (د ۶۳۷ق) است و پاره‌ای از انتخاب‌های فارسی او نیز از اشعار سعدی (د ۶۹۱ق) (مواعظ)، باباافضل کاشانی (د ۷۰۷ق) و خواجه عبدالله انصاری (د ۴۸۱ق) است. یک مورد نیز – که عبارت است از جواب مسخره در پاسخ به پرسشی دربارهٔ محبوب وی – بسیار شبیه عبارتی است که در نسیم الربیع آمده است:

- بیاض تاج‌الدین احمد وزیر: «مسخره را پرسیدند از صفت محبوبه، او گفت: مُطلق به شاخی نرگس می‌ماند، سرش سپید و رویش زرد و ساقه‌ها سبز».^۸
- نسخهٔ نسیم الربیع: «از عمر خوارزمی پرسیدند که زن تو به چه چیز ماند؟ گفت: به شاخی نرگس، سرش سفید است و رویش زرد و ساقه‌ها سبز».^۹

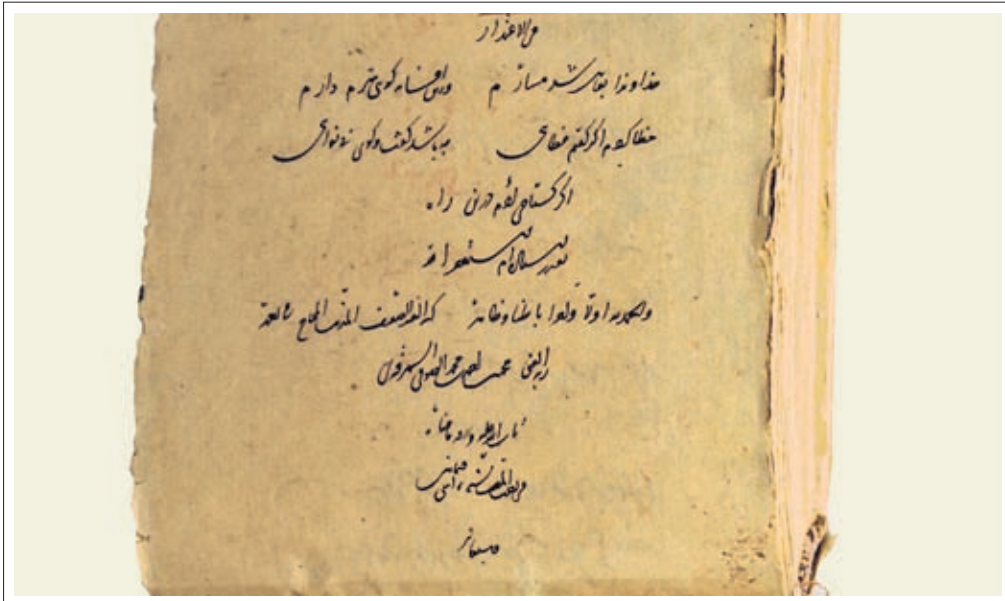
قسمتی از دستنوشته صوفی سمرقندی در بیاض تاج‌الدین احمد وزیر، کتابت ۷۸۲ق.

قسمتی از دستنوشته صوفی سمرقندی در نسیم الربیع، کتابت ۷۸۱ق.

۶ بیاض تاج‌الدین احمد وزیر، ۱۳۵۳: ۹۱۰.
۷ نسیم الربیع: گ ۲۷۹ پ.
۸ بیاض تاج‌الدین احمد وزیر، ۱۳۵۳: ۹۰۱-۹۰۲.
۹ نسیم الربیع: گ ۲۵۲ ر.

نامرتب بودن صفحات انتخابی صوفی به مانند برخی دیگر از انتخاب‌ها، از جمله نقائص کاملاً آشکار در صفحه‌بندی بیاض تاج‌الدین احمد وزیر است که به نظر می‌رسد به هنگام صحافی صورت گرفته باشد. از آنجا که در انتخاب صوفی ترتیب خاصی رعایت نشده (مثلاً از نظر فارسی یا عربی بودن، قالب شعری، یا موضوع) و انتخابی نامرتب از نظر چینش منقولات است، تشخیص ترتیب درست صفحات (جز در مورد مطالب دنباله‌دار) چندان ساده نیست. با وجود این، ترتیب پیشنهادی نگارنده برای انتخاب صوفی سمرقندی بدین قرار است: ۹۲۲ (صفحه عنوان) - ۹۱۲ - ۹۱۱ - ۹۰۱ - ۹۰۲ - ۹۰۳ - ۹۰۴ - ۹۰۵ - ۹۰۶ - ۸۹۳ - ۸۹۴ - ۸۹۵ - ۸۹۶ - ۸۹۷ - ۸۹۸ - ۹۰۰ - ۸۹۹ - ۹۰۷ - ۹۰۸ - ۹۰۹ - ۹۱۰ (صفحه انجامه).

ت ۱: انجامه یادگارنوشت صوفی سمرقندی، بیاض تاج‌الدین احمد وزیر، کتابت رجب ۷۸۲ (کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان، ش ۳۷۱۳).

ت ۳: انجامه نسخه تاریخ جهانگشای جوینی، به خط فرزند صوفی سمرقندی؛ ابواسحق بن محمد بن احمد الصوفی السمرقندی، کتابت شوال ۸۴۱ (کتابخانه ملی پاریس، تکلمه فارسی، ش ۲۰۶)

نامه بهارستان: دکتر زمانی علویجه در مقدمه و پانویس‌ها به جایابی اوراق در بیاض اشاره کرده است. ترتیب پیشنهادی ایشان برای نوشته صوفی سمرقندی چنین است: ۸۹۷ - ۹۱۲ - ۹۱۱ - ۹۰۱ - ۹۰۲ - ۹۰۳ - ۹۰۴ - ۹۰۱ - ۸۹۸ - ۹۰۰ - ۸۹۹ - ۹۰۵ - ۹۰۶ - ۸۹۳ - ۸۹۴ - ۸۹۵ - ۸۹۶ - ۹۰۷ - ۹۰۸ - ۹۰۹ - ۹۱۰.

فقال حسبك يا مقدس مد اللائ **ابو جعفر** شيبه رشيده كفت و انسى له كفت بما ك
خوخال راضى شد بايك ان غلاقى مروتى كبرند تو نيز راضى شو بايك عالم كى از تو شا كر
ترا شد **ابو خانم مروتى** بعمرى عبد الويرى بنت اثنى الله ولاكن للطلاليز و ناولا لك
ان بشارى رسول الله صل الله عليه وسلم وانى تر بيليع الراسه مصدق و هو عليك بيو ٤
اطلافتك امنه تهند **عمرو عاص لو ندى** با بنى امام عادل خير و عوط و بنى و اسد
خطوم غير سلطان عتوم و سلطان عتوم خطوم ز قندهند و هم حسين بن زكار
رضى نامنى كويد **سعدى**

راى الله عن الله خير غيا ده مفاكته والله اعلم بالعباد
الا انا الماخذ للناس عصية ميمون سيرة الصلاة والنور شد

حون نواى بحر ايمان و داشت سسند مرجه جولى كه اولى تو موه كتر نواى د
توقيع الطواف ارباب الباري است كه برين كتاب كرمانه مكره مد اگر سهوى بالقوس مشتلا
باصلاح لورند كه صفحه منان است و اذام و القوم و اذاما واريدكى من خود را
تكبيرند و عمر افعال كان جدير برند والله المحسن

مر الكتاب
بعمر الملك الرومات من اوله شهر راجى الاول سنة لثمى و ثمانى
وسمائه حياه طمدى و طمدى استا على رضى صوابه
محمد لحدى و طمدى استا على رضى صوابه
نابى رضى و درهما ثمانى و ثمانى و ثمانى

